

Piotr Piątek

Robotnicy przymusowi w Prusach Wschodnich w latach II wojny światowej : sprawozdanie z sesji

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 295-298

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr Piątek

Robotnicy przymusowi w Prusach Wschodnich w latach II wojny światowej Sprawozdanie z sesji

14 grudnia 2000 r. w sali konferencyjnej Archiwum Państwowego w Olsztynie odbyła się sesja naukowa poświęcona robotnikom przymusowym w Prusach Wschodnich w latach II wojny światowej. Organizatorami sesji były: olsztyński oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego, Instytut Historii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie oraz Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.

Pierwszy referat pt. *Robotnicy przymusowi w Prusach Wschodnich — zagadnienia wybrane* został wygłoszony przez dr. Jerzego Sikorskiego. Referent poruszył wiele zagadnień związanych z pracą przymusową obcokrajowców. Odnosił się do zagadnień metodologicznych, doboru źródeł historycznych, w tym relacji i wspomnień oraz aktów normatywnych, ustosunkował się również do obecnego stanu badań nad tym zagadnieniem. Stwierdził, że badania prowadzone przez historyków i socjologów mogą przyczynić się do odnalezienia wielu materiałów przydatnych osobom dokumentującym swoją pracę przymusową na terenie Prus Wschodnich w latach II wojny światowej.

Drugi referat *Robotnicy zagraniczni w Prusach Wschodnich w świetle raportów władz prowincji* wygłosił prof. dr hab. Bohdan Koziello-Poklewski. Na wstępie referent stwierdził, że wśród zagranicznych robotników zatrudnionych w latach II wojny światowej w Prusach Wschodnich była ustalona swoista hierarchia wynikająca z przynależności narodowej i rasowej. To z kolei określało warunki pracy, zakres swobody, stosunek władz itd. Najwyżej w hierarchii znajdowali się robotnicy francuscy, najniżej Polacy i obywatele Związku Radzieckiego. W dalszej części referatu zostały omówione wybrane miesięczne sprawozdania sytuacyjne prezydenta Wyższego Sądu Krajowego w Królewcu oraz prokuratora generalnego tego sądu. W sprawozdaniach tych naświetlono trzy podstawowe zagadnienia: stosunek ludności niemieckiej do robotników zagranicznych i jeńców wojennych, spory kompetencyjne między policją a wymiarem sprawiedliwości, zagrożenia wiążące się z zatrudnianiem dużej liczby robotników zagranicznych. Prof. B. Koziello-Poklewski zilustrował powyższe zagadnienia licznymi przykładami. Referent zwrócił uwagę, że stałym elementem sprawozdań były sprawy intymnych kontaktów Niemców z obcokrajowcami. W końcowej części referatu prof. B. Koziello-Poklewski przytoczył sprawozdanie prokuratora generalnego Wyższego Sądu Krajowego z 29 marca 1944 r., w którym zawarte były stwierdzenia dotyczące tworzenia przez zbiegłych jeńców wojennych grup zbrojnych, wobec których władze prowincji, przy braku

odpowiednich sił i środków, kierowanych na zbliżający się front wschodni, były bezradne.

Jako kolejny głos zabrał prof. dr hab. Bohdan Łukaszewicz. Wygłosił referat *Relacje i wspomnienia jako źródło do badań nad sytuacją robotników przymusowych i jeńców wojennych w Trzeciej Rzeszy*. Referent podkreślił, iż dla historyka, co jest oczywiste, relacje i wspomnienia są jedną z wielu kategorii źródeł, które wyzyskuje w swej pracy badawczej, stąd więc zazwyczaj służą one albo do uzupełniania danych pochodzących ze źródeł innego rodzaju, albo też pozwalają na konfrontację informacji zawartych gdzie indziej. Są też pomocne w ustalaniu motywów działania określonych osób, a także w odtworzeniu — o ile to w ogóle możliwe — atmosfery minionego okresu. Tak więc znajdziemy w nich informacje o wzajemnych kontaktach robotników przymusowych i jeńców wojennych różnych narodowości, atmosferze w obozach jenieckich, w środowisku pracy, o poglądach na aktualne wydarzenia, sytuacji żywnościowej, stosunku pracodawców i społeczeństwa niemieckiego do zagranicznych robotników. Relacje i wspomnienia pozwalają też określić, jak w praktyce realizowano przepisy prawne w stosunku do robotników — obcokrajowców, a więc uwzględniają te elementy, których nie znajdujemy w aktach normatywnych. Najogólniej rzecz biorąc, historycy zajmujący się sytuacją robotników przymusowych i jeńców wojennych w Trzeciej Rzeszy, a korzystający z relacji i wspomnień, czerpią z nich informacje o przebiegu wydarzeń, ludziach oraz o sferze życia obyczajowego.

Wszystkie te rodzaje informacji dają materiał pozwalający na pełniejsze poznanie charakteru okresu. Warunkiem jednakże podstawowym przy korzystaniu z tego rodzaju źródeł jest krytyczny stosunek do wiarygodności zawartych w nich danych.

Po przerwie pierwszy referat przedstawił gość z Republiki Federalnej Niemiec dr Hans Jürgen Karp. Referat nosił tytuł *W sprawie opieki religijnej nad polskimi robotnikami przymusowymi*. Referujący omówił szczegółowo zarządzenia władz niemieckich z lat 1940—1943 normujące zagadnienia związane z duchową opieką polskich robotników przymusowych przebywających w Prusach Wschodnich. Następnie przedstawił, w jaki sposób te zarządzenia zostały wprowadzone w życie. Zasadniczą kwestią było używanie języka polskiego podczas wykonywania praktyk religijnych. Duże znaczenie miała spowiedź. Propozycje ministra do spraw kościelnych z 1 marca 1940 r. dotyczące przeprowadzania spowiedzi w języku polskim nie zostały uwzględnione. Wprowadzono zasadę, że spowiadać będzie tylko ograniczona liczba duszpasterzy. Ordynariusz warmiński ks. Maksymilian Kaller poinformował o zarządzeniach dotyczących przeprowadzania spowiedzi w języku polskim papieża, który zalecił, by dążyć do zniesienia tychże zarządzeń. 22 sierpnia 1940 r. na Konferencji Episkopatu Niemiec biskup warmiński zapytał, czy nie należałoby zgłosić się do ministerstwa do spraw kościelnych w sprawie wydania zezwolenia na przeprowadzanie sakramentu ostatniego namaszczenia w języku polskim. Poradzono biskupowi, by zrezygnował z takiego zapytania, ponieważ mogłoby to zaostrzyć sytuację Kościoła katolickiego w Niemczech. Kategorycznym przeciwnikiem używania języka polskiego w czasie spowiedzi był Heinrich Himmler. W jednym ze swych pism negatywną odpowiedź motywował tym, że

nastąpiłoby „zawężenie kontaktów narodu wrogiego z Niemcami”. Rozporządzenie z 13 czerwca 1941 r. zezwalało Polakom na uczestniczenie w nabożeństwach kościelnych. Rozporządzenie to zostało ze strony Gestapo zaopiniowane negatywnie. Referent przytoczył zabiegi przewodniczącego Konferencji Episkopatu Trzeciej Rzeszy kardynała Adolfa Bertrama o umożliwienie sprawowania należytej opieki duszpasterskiej nad Polakami. Zwrócił uwagę na polemiki występujące wśród hierarchów Kościoła dotyczące wolności religijnej w państwie nazistowskim. W rozporządzeniu z lutego 1942 r. zawarte jest polecenie, by nabożeństwa dla polskich robotników przymusowych odbywały się poza uroczystymi świętami i tylko w pierwszą niedzielę miesiąca w godzinach od 10.00 do 12.00. Do kazań można było wykorzystywać wyłącznie teksty specjalnie do tego celu przygotowane przez Ordynariat Polowy we Wrocławiu. Hierarchia niemieckiego Kościoła rzymskokatolickiego została pozbawiona wpływu na wydawane rozporządzenia. Kolejne rozporządzenia szły w kierunku dalszego zawężania i tak już znacznie ograniczonych możliwości zaspokajania potrzeb religijnych robotników przymusowych. Zabroniono śpiewania polskich pieśni religijnych podczas nabożeństwa dla Polaków. Kazania i pieśni winny być wykonywane wyłącznie w języku niemieckim. Polskim robotnikom przymusowym wyznaczano specjalne miejsca w świątyniach

Ks. prof. dr hab. Andrzej Kopiczko swym wystąpieniem na temat *Duszpasterstwo jeńców wojennych i robotników przymusowych w diecezji warmińskiej w latach 1939—1945* znacznie wzbogacił i rozszerzył zagadnienia poruszane przez poprzednika.

Ostatni referat pt. *Niemiecki wizerunek robotników przymusowych w Prusach Wschodnich* wygłosił prof. dr hab. Janusz Jasiński*.

Kolejną część sesji stanowiła dyskusja. Jako pierwszy głos zabrał mgr Marian Filipkowski. Poruszył sprawę pomocy udzielanej przez Mazurów zamieszkujących miejscowości nadgraniczne Polakom uciekającym z Prus Wschodnich w roku 1945 podczas nawały bolszewickiej i w czasie rządów radzieckich. Ucieczka taka często ratowała przed wywiezieniem w głąb ZSRR. Ofiarą wywózki padł brat dyskutanta, robotnik przymusowy z Mingajna, podstępnie aresztowany, a następnie wywieziony za Ural do obwodu jekaterynburskiego. M. Filipkowski przypomniał fakt zrzucania ulotek przez lotnictwo radzieckie przed operacją wschodniopruską, skierowanych do pracujących robotników przymusowych, mówiących o rychłym wyzwoleniu i zachęcających do przeprowadzania akcji sabotażowych na tyłach wroga.

Kolejnym dyskutantem był dr H. J. Karp. Odnosił się do referatu prof. J. Jasińskiego. Zgodził się z tym, że literatura niemiecka rzeczywiście nie zajmuje się należycie problemem robotników przymusowych pracujących w Prusach Wschodnich. Wynika to m.in. ze słabej znajomości języka polskiego przez badaczy niemieckich oraz braku zainteresowania niemieckich historyków tym problemem. Zagadnienie to może być rozwiązane dzięki współpracy polskich i niemieckich naukowców. Dr H. J. Karp zaproponował taką współpracę prof. A. Kopiczce. Dyskutant w swojej wypowiedzi odniósł się również do referatu

* Referaty prof. Andrzeja Kopiczki i Janusza Jasińskiego są drukowane w niniejszym numerze „Komunikatów Mazursko-Warmińskich”, por. ss. 197—216.

prof. A. Kopiczki. Przypomniał, że akta dotyczące duszpasterzy objętych represjami związanymi z pełnieniem posług religijnych wobec polskich robotników przymusowych i jeńców wojennych znajdują się w archiwum münsterskim. Znajdują się tam również inne dokumenty dotyczące diecezji warmińskiej z lat II wojny światowej.

Trzecim dyskutantem był mgr Franciszek Sokołowski. Zwrócił uwagę na brak materiałów dotyczących robotników przymusowych w Prusach Wschodnich, potrzebnych osobom ubiegającym się o przyznanie odszkodowania z fundacji niemiecko-polskiej. Dr Sokołowski zwrócił również uwagę na fakt, że robotnicy przymusowi to dzisiaj osoby z reguły w podeszłym wieku, nie pamiętające szczegółów, np. geograficznych, topograficznych i innych, mogących stanowić bazę źródłową dla historyków i socjologów zajmujących się tą problematyką.

Dyskusję, jak i całe obrady, zamknął prowadzący drugą część doc. dr Edmund Wojnowski. Stwierdził, że konferencja nie była typowa, nie stanowiła powtórzenia poprzednich, dotyczących tego tematu. Utwierdziła ona uczestników w przekonaniu, że istnieje jeszcze wiele zagadnień do zbadania. Pierwszych trzech referentów spojrzało na to zagadnienie, inaczej niż to było dotychczas, dając tym samym impuls do dalszych dociekań. Kolejnych dwóch referentów, przedstawiających swoje wystąpienia po przerwie, przedstawiło zupełnie nowy aspekt dotyczący polskich robotników przymusowych i jeńców wojennych w Prusach Wschodnich, a mianowicie opieki religijnej.

Na zakończenie E. Wojnowski podziękował referentom oraz zaproszonym gościom za udział w spotkaniu, a dyrekcji Archiwum Państwowego w Olsztynie za gościnność.